

שאלה

מנהג בכמה קהלות ישראל, ובמיוחד בק"ק רומא, כשבועיים לפני ראש השנה, לזרוע בתוך צלחות של חרס או חומר אחר קצת חטים וקצת קטניות (עדשים, תירס), כל מין בצלחת נפרדת, על שכבה דקה של צמר גפן או אדמה, ובימי החגים של חודש תשרי שמים את הצלחות שבהם גדלו העשבים על או על יד השלחן שבו אוכלים. כשהעשב מגיע לגודל של 15-20 סמ. בגלל צפיפות הגרגרים מתחיל להירקב, בערך בימי חג הסוכות, וזורקים אותו. נראה שהמנהג הזה דומה או מתקשר למנהג המתואר ברש"י שבת דף פ"א עמ' ב ד"ה פרפיסא ["עציץ נקוב שזרעו בו. ובתשובות הגאונים מצאתי שעושים חותלות מכפות תמרים וממלאים אותם עפר וזבל ועשרים ושנים או חמישה עשר יום לפני ראש השנה עושים כל אחד ואחד לשם כל קטן וקטנה שבבית וזורעים לתוכו פול המצרי או קיטנית וקורין לו פורפיסא וצומח ובערב ראש השנה נוטל כל אחד שלו ומחזירו סביבות ראשו שבעה פעמים ואומר זה תחת זה וזה חליפתי וזה תמורתי ומשליכו לנהר". המנהג שלנו שונה במין הנזרע, בסוג הכלי שבו זורעים ובשימוש הסופי, כאשר כאן רואים אותו בלבד].

ועכשיו ששבו הבנים לגבולם ורוצים לשמור על מנהג אבותיהם גם בארץ ישראל, נשאלת השאלה איך להתנהג בשנת השמיטה ביחס לכל איסורי שביעית. יש להזגיש שהמנהג הוא לזרוע בבית, בתוך צלחות שאינן נקובות.

תשובה

קודם כל יש לברר שהכלים שבהם זורעים הם לגמרי סגורים מלמטה ולכן מדובר כאן ללא ספק בעציץ שאינו נקוב, שבצמחים חד שנתיים ושאינם בכלל אילן, כמו במקרה שלנו, אין הבדל ממה עשוי העציץ (חרס, זכוכית, פלסטיק, מתכת) [חזו"א כ"ב א, דיני שביעית עמ' צז].
בניתוח הענין יש כמובן לחלק בין ארץ ישראל לחוצה לארץ.

א. ארץ ישראל

א.א. זריעה בחודש אלול לפני שנת השמיטה

אסור להשתמש, משום ספיחין, בתבואה וקטניות אם הגיעו לשליש מגידולם בשנת השמיטה, אפילו אם נזרעו בשישית [רמב"ם הלכות שמיטה פרק ד הל' ט-י, חזו"א סי' ט-יז, דיני שביעית עמ' קכ"א]. ולכן יש להקדים זריעת תבואה וקטניות כדי שיגיעו לשליש גידולם קודם שנת השמיטה [שביעית פרק ב משנה ז, רמב"ם פרק ד הל' ט-י, חזו"א סי' ט-יז, דיני שביעית פרקים ג-ד]. אבל אין איסור זה של ספיחין חל בכל דבר שגדל בבית בעציץ שאינו נקוב [ספר השמיטה ח"א פ"ו הערה 2 בשם הגר"ח ברלין, דיני שביעית פרק טו סי' יא עמ' קכד]. ולכן אין כל איסור לזרוע ולהשקות את הזרעים בחודש אלול הקודם לשנת השמיטה, ו"להשתמש" בהם בחודש תשרי כנהוג, שלמעשה "אין לנו רשות להשתמש בהם אלא לראותם בלבד".

א.ב. השקאת הזרעים בחודש תשרי (של שנת השמיטה שנזרעו באלול הקודם, ובחודש אלול של שנת השמיטה שנזרעו עתה)

השקאת הזרעים בשמיטה אסורה מדרבנן והיא מותרת בתנאים מסויימים [משנה שביעית פ"ב, מו"ק ג, דיני שביעית פרק ה א עמ' ס"ו]. צמח הנמצא בעציץ שאינו נקוב בבית מותר לבצע בו מלאכות דרבנן הדרושות לו אף לדעות המחמירות ואוסרות לזרוע בעציץ זה [חזו"א כ"ב א, שביעית להלכה ולמעשה פ"ו סי"א בהערות, דיני שביעית פרק יב י עמ' צ"ו]. לכן מותר להשקות את הזרעים.

א.ג. זריעה בחודש אלול של שנת השמיטה

כשזורעים בעציץ שאינו נקוב בתוך הבית מצטרפים שני צדדים לקולא. אומנם הפוסקים חולקים על זה. כתב החזון איש ש"המקל יש לו על מה לסמוך אולם יש להחמיר ולהמנע מכך" [חזו"א כ"ב א ד"ה ונראה, כ"ו סק"ד ד"ה מש"כ, דבריו הובאו בדיני שביעית פרק יב עמ' צו סע' ט, עמ' צב סע' ג. המתיר הוא פאת

השולחן סי' כ סקנ"ב. ערוך השלחן הלכות שמיטה סימן ס"ז סק"ה גם כן מתיר. כרם ציון שביעית י דברי הגרצ"פ פרנק, עמודים שלו שלו ובהערות מביא דברי מתירים וגם דעת הגאון שז"א שנוטה להחמיר. בהוראות הרבנות בראשית בצאת השנה חוזר ג הערות 13 14 נטו להקל. הרב במשפט כהן ע"ג פוסק לקולא. ועיין עוד הרב יחזקאל דאום תחומין כרך א עמ' 167 168 184 שמתיר. ועי"ע קונטרס פירות שביעית להגר"י מינצברג].

ונראה שבמקרה שלנו יש לסמוך על דעת המקילים מכמה טעמים:

1. השימוש המסורתי בצלחות של חרס אומר דרשני. שהרי יש בזה הבדל משמעותי מן המקור ברש"י המדבר בפירוש על עציץ נקוב שנעשה ב"חותלות מכפות תמרים". וייתכן שהשינוי נעשה דווקא כדי להתיר את המשך המנהג בארץ ישראל בשנות שמיטה, שאם היה נעשה בעציץ נקוב היה אסור.
2. אע"פ שהחזון איש נטה להחמיר, לא התנגד לדעות מקילות שהופיעו בספרים שהוא עבר עליהם [דעת הגר"ז שפירא בקונטרס "סדר השביעית", והרב קלמן כהנא בספר "שנת השבע", עיין שו"ת במראה הבזק כרך ה' ככד הערה 8, ועיין הרב דוד לאו תחומין כרך יד עמ' 90-89 שמתיר בשם החזו"א באגרתו בקובץ מוריה תשל"ט גליון צז-צח].

ד. השימוש בזרעים של שנת השמיטה

גרגרים מתבואה וקטניות שהגיעו לשליש גידולם בשביעית הרי הם קדושים בקדושת שביעית [דיני שביעית פרק יג ו] ואסור לזרוע אותם כי הוא מפסידם בכך [חזו"א ט ז, דיני שביעית פרק טז נז עמ' קמא]. לכן כשבאים לזרוע בחודש אלול של שנת השמיטה - לפי דעת המתירים - מותר להשתמש רק בגרגרים הבאים מחו"ל ובגרגרים תוצרת הארץ יש להיזהר שיהיו מותרים לפי ההיתרים הנהוגים.

א.ה. קדושת שביעית

הגרגרים שנזרעו כשבועיים לפני ראש השנה של שנת השמיטה לא יספיקו להגיע לשליש גידולם בתשרי, כי מושג הגידול מתייחס לפרי או לזרע [ר"ה יב-יג-יד] ואין כל זרע עוד, ולכן לא חלה על הנטיעות קדושת שביעית [דיני שביעית פרק יג ו], ומותר לזרוע את העשבים שנקרבו. [ואפילו נאמר שלא לזרוע נזרעו אלא לירק, ולכן אולי חלה עליהן קדושת שביעית, כשכבר נקרבו אינם ראויים עוד למאכל אדם ואפילו היתה בהם קדושת שביעית והיו ראויים למאכל בהמה, בעיר שאין בהמות מצויות מותר לזרועם, מהוראת הגאון שז"א - דיני שביעית פרק טז כה עמ' קלג. על כל פנים הירק לא נזרע לאכילה אלא לראייה, וצמח התבואה ותירס לא ניתן למאכל אדם רק לפעמים צמחי קטניות]. כמו כן לא חל כל איסור וקדושת שביעית בחודש תשרי מוצאי שביעית על העשבים שנזרעו בחודש הקודם כשבועיים לפני ראש השנה, כי הנטיעות לא הספיקו להגיע לשליש גידולם בשנת שמיטה. ויש עוד צד להקל, והוא שהנטיעה נעשתה לקיום מנהג ולא לצורך עצמי [כגון לגבי הדס של מצוה דדרשינן "לכם" לכל צרכיכם, ומצוות לא להנות ניתנו - ע"פ ב"ק ק"ב א, עיין דיני שביעית פרק כו יג עמ' קצב].

ב. בחוצה לארץ

כל האיסורים האפשריים הנוגעים למנהג זה (זריעה, השקה, ספיחין) אינם חלים בחוצה לארץ, חוץ מעבר הירדן וסוריא שיש להן דין מיוחד [משנה שביעית פרק ו משנה א, רמב"ם הלכות שביעית פ"ד כ"ה]. לכן מותר לזרוע לפני השמיטה ובחודש אלול של שנת השמיטה ולהשקות את הזרעים. רק יש להיזהר שלא להשתמש בזרעים שגדלו בארץ בשנת השמיטה אם אינם מותרים לפי ההיתרים הנהוגים.

שמואל בן משה די סיני

תודתי לדיין רב גד אלדד שליט"א שעבר והעיר על התשובה